

CITATION

Oral, Osman, "Features And Selection Of Caliph According To The Schools Of Islamic Theology", *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 9, 9 (2016/9), pp. 91-119.

KELÂM EKOLLERİNE GÖRE HALİFENİN ÖZELLİKLERİ VE SEÇİMİ

Features and Selection of Caliph According to The Schools
of Islamic Theology

Osman ORAL

Yrd. Doç. Dr.
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Şia'nın imameti inanca dönüştürmesinden sonra hilafet meselesi, Kelâm'ın konuları arasına girmiş, mütekellimler de bu konuda fikir beyan etmişlerdir. İslam Tarihi'nde siyaset düşüncesiyle ortaya çıkan Haricilere göre seçilmiş Müslüman köle bile halife olabilir. Şii gelenek, Hz. Ali ve soyunu tartışmasız imam kabul eder; imametın de nübüvvetin devamı olduğu ve masum imamların nass ile tayin edildiği fikrindedir. Mu'tezile'nin genel kanaati her adil ve bilgili kişinin Kureyşli olmasa da halife olabileceğidir. Sünni âlimler, halkın başına geçecek ehil ve yetkin bir halifenin istişare yani insanların özgür iradeleri ile seçilmesi gerektiğini, ona itaat edilmesi ile Allah'ın rahmeti ve inayetine üzerinde olması için kamuoyu desteğinin sağlanmasının da önemine işaret ederler. İlk dört halifenin seçilme tarz ve şekilleri de seçim usulü teorisi kabul edilir. Toplum yani millet, devletin başına, kimi, nasıl geçirecektir? Halifenin özellikleri ne olmalıdır? Bu makalede itikadi bir mesele hâline getirilen ve birçok probleme konu teşkil eden halifenin özellikleri ve seçimi konusunda kelami ekollerin görüşleri incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Halife, Hilafet, İmamet, Başkan, Seçim.

Abstract

Aftermath of Shia's transformation of the issue of imam into a theological subject, the issue of caliphate became a subject of the Kalam, and the mutakallim scholars expressed their views about it. According to the Khawarij even a Muslim slave has capacity to become a caliph. The Shia tradition considers the place of Ali and his lineage indisputable. Shia also believes that the issue of imam and prophet is still continuing, and sinless imams are appointed according to the law. Yet the Sunni scholars declare that caliph would be elected with public consultation of the qualified and competent people according to their free will. The election procedure of the first four caliphs is considered to be the theory of election. Whom the society will select as the head of the state? What are the characteristics of a caliph? This article explores the features and selection of caliph according to the schools of Islamic theology.

Keywords: Caliph, Caliphate, Imam, President, Election

KAYNAKÇA

Oral, Osman, "Kelâm Ekollerine Göre Halifenin Özellikleri ve Seçimi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 9 (2016/9), ss. 91-119.

Giriş

İslam fıkıh ekollerinin ilgilendiği hilafet, Şia anlayışının akide hâline dönüştürmesiyle Kelâm'ın konuları arasına girmiş,¹ bir inanç meselesi olmadığı temelinde görüş belirten Sünni mütekelimler, eserlerinde “Hilafet” veya “İmamet” başlıkları ile konuyu incelemiştirler.² İslam ve siyaset konularında *Siyâsetu's-Şer'iyye* ve *Ahkâmu's-Sultâniyye* adıyla yazılan eserlerde³ siyasetteki uygulamalarda görülen hata ve aksaklıklar İslami hükümler ışığında değerlendirilip siyaset teorisi geliştirilmeye çalışılmıştır.⁴

Hilafet, *birinden sonra ve arkasından gelmek ve yaşamak, birinin yerine sonradan geçen kişi, halife olmak ve bir başkasının görevini yapmak, geriye veya geride kalmak, babadan sonra kalan oğul*, vb.⁵ anlamlarındadır. Peygamber vekili olarak dini koruma vazifesi ile halk yönetiminin başına gelen kimseye de “Halife” denilir.⁶ Hak Teâlâ meleklerle, “*Yerde bir halife var edeceğim.*”⁷ ifadesiyle yeryüzünde insanı halife özelliğiyle yaratmış, insan, sorumluluğu yanında diğer varlıkları yönetme yeteneğiyle var edilmiştir.⁸ Ayetlerdeki halife, siyasi literatürdeki hilafet değil daha çok Hz. Âdem ve insan neslini ifade

¹ Bkz. Ebû Hâmid el-Gazâlî, *et-Tıbru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mulûk*, Çev. H. Okur, Semerkand, İstanbul 2014, s. 12 vd.

² Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) *Tabsiratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*; Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013), *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*; İmâmu'l-Haremeyn el-Cuveynî'nin (ö. 478/1085) *Gıyâsu'l-Umem fî İltiyâzi'z-Zulem*; Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210), *el-Muhassal ve el-Meâilimu Usûli'd-Dîn*; Adûduddîn el-İcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf*; Taftazânî'nin (ö. 791/1389) *Şerhu'l-Makâsîd*; İbn Haldûn'un (ö. 809/1406) *el-Mukaddime* ve S. Şerîf el-Curcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıf* vb. eserleri örnek verilebilir.

³ Mesela Ebû'l-A'lâ el-Mâverdî (ö. 450/1058) ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 458/1066) *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* ve İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *es-Siyâsetu's-Şer'iyye'si* kayda değerdir. Bkz. Ebû A'lâ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1985; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Neşr. M. Hâmid el-Fakkî, Beyrut 1983; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî İslâhi'r-Râi ve'r-Raiyye*, Çev. V. Akyüz, Dergâh Yay., İstanbul 1985.

⁴ Bkz. H. Hüseyin Adaloğlu, “Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 2, Eskişehir 2004, s. 4-5; Sünni âlimlerden Gazâlî, Sultan Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar'a (ö. 512/1118) hitaben devlet, sultan ve kurumların nasıl olması gerektiğine dair kaleme aldığı *et-Tıbru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mulûk* adlı eseri siyasi bir el kitabı niteliğindedir. Bkz. Gazâlî, *Nasîhati'l-Mulûk*, s. 12 vd.

⁵ Ebû'l-Fadl b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, trs., I/882.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/882; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, trs., s. 156.

⁷ 2/Bakara, 30; bkz. 38/Sa'd, 26; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil*, Beyrut 1947, V/140.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Kont: B. Topaloğlu, Mîzân Yay., İstanbul 2005, I/77.

etmektedir. Hadis literatüründe ise hilafet; *İmâret*, *İmâmet* ve *Velâyet* gibi kavramlarla birlikte yöneticilik anlamında kullanılmıştır.⁹

“*Mü’minlerin Emiri, Halîfesi ve Sultanı*” gibi unvanlarla bilinen hilafet; dinî ilimleri ihya ve hadleri uygulamak,¹⁰ Allah yolunda cihadı yerine getirmek, yargıyı yürütmek, zulmü ortadan kaldırmak, iyilik ve güzellikleri emredip, kötülükleri sakındırmak suretiyle gerekli olan genel yöneticiliktir.¹¹ Halife, İslami devletlerde ümmetin serbest ve özgür iradesiyle seçilen, belli nitelik ve özellikler taşıyan en üst yöneticidir.¹² İmâmet de hilafet ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹³

Toplum yani millet, devletin başına kimi, nasıl geçirecektir? Kendisini idare edecek kişinin özellikleri ne olmalıdır? İnsanın yapısı, fıtratı, coğrafya ve tabiat şartları ile kültürlerle göre değişebilmekte, devlet ve onun başına geçecek kişi hakkındaki kriterler ve ölçüler de o kültürlerle göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu makalede halifenin özellikleri ve seçimi ile ilgili problemlere Kelâm ekollerinin, özellikle Sünni geleneğin çözüm arayışları ve teorileri incelenip değerlendirilecektir.

A) Halifede Aranılan Şartlar ve Özellikler

Kelami ekoller, halifede aranılan nitelikler konusunu kendi kültür, metot ve sistemleri içinde değerlendirmişler ve görüşlerini de nass ile destekleme yoluna gitmişlerdir.¹⁴

1. Şia’ya Göre İmamın Özellikleri

Şia, Rasulullah’ın vefatının ardından imametini Hz. Ali ve onun neslinden belli kimselere intikal etmesini savunan anlayışları ifade eder.¹⁵ Onlara göre imamlar Hz. Ali ve soyundan olmalıdır ve bu

⁹ Bkz. İbrahim Canan, *Kütübü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ, İstanbul 1990, VI/404-502.

¹⁰ Bkz. Cuveynî, *Gıyâsu’l-Umem fi İltiyâzi’z-Zulem*, M. Hilmi, İskenderiye 1979, s. 43, 73.

¹¹ Bkz. *Curcânî, Şerhu’l-Mevâkıf*, Çev. Ö. Türker, T. Yazma Eserler Kurumu Bşk., İstanbul 2015, III/670-6 vd.; Ebû’l-Hasen el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinu’l-Cevher*, Tahk: M. Muhyiddin, Beyrut 1988, IV/105.

¹² Bkz. Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyeti Şer’iyyesi Risalesi*, TBMM Matb., Ankara 1923, s. 29; Abdülaziz Beki, *İslâm Hukuku’nda Siyasi Yönetim*, Bekke Yay., Kayseri 1998, s. 192.

¹³ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “emm” md; Neşefî, *Tabsıra*, II/431 vd.; Sa’deddîn Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, Tahk: A. Umeyre-S. M. Şeref, Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1998, V/232 vd.

¹⁴ Bkz. Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 210 vd.

¹⁵ Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, “şya” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “şya” md.

şekilde inanmak da dinin aslındandır.¹⁶ Çünkü imamet nass ve tayin ileidir. Hz. Ali başta olmak üzere Şia İmamları peygamberler, melekler gibi ismet sahibidirler.¹⁷ Nebiler gibi imamların da *şecaat, cömertlik, iffet, doğruluk, adalet, akıl, hikmet* ve benzeri özelliklerle donanımlı olması gerekir. İmamet de nebi gibi Allah'ın yardımıyla desteklenir. O, bilgileri peygamberden, sonraki imamlar da bir öncekinden alır. İmam, sezgi ve keşf yoluyla da bilgi sahibi olur, gaybı bilir ve bu sayede işlerin üstesinden gelir, her şeyi halleder.¹⁸

Hicri 2. (M. 7.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kufe'de ortaya çıkan, Irak ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren, ılımlı bir Şii fırkası olan Zeydiyye'ye göre, diğer Şia fırkalarında olduğu gibi Hz. Peygamber, isim ve şahsını belirtmek suretiyle yerine bir imam vasiyet etmiş değildir.¹⁹ Taşıdığı özellikler itibarıyla imam, gerekli bütün şartları taşıyan Hz. Ali olmalıdır. İmamda bulunması gereken şartlar ise onun yalnızca *Kureyşi* olması değil, aynı zamanda *Haşimi, âlim, cömert ve muttaki* olması ve *kendi imametini açık bir şekilde ilan ederek ortaya çıkması da* gerekir.²⁰

Zeydiler, 'Rasulullah, sağlığında halife tayin etmeyip vasiyette de bulunmamış, bir önceki imamın bir sonrakini belirlemesi söz konusu değildir.' vb. görüşleriyle diğer Şii fırkalarından ayrılırlar. Onlara göre imam Hasan veya Hüseyin soyundan olmakla birlikte erkek, reşid, hür, nasslara ve dinin temel ilkelerine vâkif, ictihad edecek seviyede bulunması da gerekir. Yaşayış açısından dine saygılı, ayrıca cömert, cesur, kudret ve tedbir sahibi olması da şarttır.²¹

Zeydiyye, en üstün ve en erdemli kişi varken (efdal), daha az faziletli kişinin (mefdul) imametini kabul eder.²² Yani kamu yararı

¹⁶ S. İ. Musevî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1982, I/43, II/157; E. R. Fırlalı, *İmamiyye Şiâsı*, İstanbul 1984, s. 209 vd.

¹⁷ Bkz. Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *Risâletü İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, Çev. E. R. Fırlalı, Ankara 1978, s. 113; A. İshak Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", *AÜİF Dergisi*, cilt: XLVI, sayı: I, Ankara 2005, s. 89 vd.; Osman Oral, "Kelâm Ekollerine Göre Halife/Devlet Başkanı'nın Görevleri ve Hakları", *EKEV Akademi Derg.*, Yıl: 19, Sayı: 62, Bahar 2015, s. 384 vd.

¹⁸ İbn Bâbeveyh, *İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 145-6.

¹⁹ Bkz. Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, s. 18.

²⁰ Bkz. Y. Gökâlîp-H. Yaşaroğlu, "Zeydiyye", *DİA*, İstanbul 2013, 44/328 vd.

²¹ Bkz. Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, s. 18.

²² Bkz. Abdilkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1968, I/154, II/84-5; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Z. K. Ugan, İstanbul 1968, II/11.

açısından daha az faziletli kimsenin de *-Ebûbekir ve Ömer örneğinde görüldüğü gibi-* imam olması caizdir.²³ Zeydiyye, Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın hilafetlerini bir nevi kabul ettikleri için âlimlerce Şia geleneğinin Sünni anlayışa en yakın fırkası kabul edilmiştir.²⁴

2. Mu'tezile'ye Göre Halifede Aranılan Şartlar

İtikadi konuların yorumunda akla ve iradeye öncelikli değer veren kelami anlayış Mu'tezile'ye göre halife, ümmetin re'yi ile ve seçim esasına göre tespit edilir.²⁵ Mu'tezile düşüncesinde halifenin seçilmesi sem'i ve şer'i delillerle değil akli delillerle vaciptir. Rabbin hükümlerini yerine getirmeye çalışmak için seçilen halifenin adalet ve ilim sahibi olması da esastır.²⁶ Mu'tezile, Emevilerin ilk dönemlerini zulüm dönemleri sayar, Mu'aviye'yi (ö. 60/680) imamet şartlarını taşımadığı için reddeder. Ömer b. Abdulazîz (99-102/717-720), her ne kadar hilafet makamına Mu'tezile'nin reddettiği soydan geçmişse de halifede bulunması gereken adalet vasfını taşıması sayesinde, her kesimin desteğini almıştır.²⁷

Mu'tezile'nin görüşleri Abbasi halifelerinden el-Me'mûn (ö. 218/833), el-Mu'tasım (ö. 227/841) ve el-Vâsık (ö. 232/847) zamanlarında zirveye çıkmış, Şia ile birleştiğinden hicri 4. asırda Büveyhoğulları devrinde Irak, Horasan, Maverayunnehir taraflarında yayılmış, Vezir Sâhib b. Abbâd (ö.385/995) devrinde ise Mu'tezili görüşler revaç bulmuştur.²⁸ Mu'tezile'nin Şia-Zeydiyye geleneği ile aynı fikirleri savunan İbrâhîm en-Nazzâm (ö. 231/845) ve Câhız (ö.

²³ Bkz. Ebû Sehl en-Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, Neşr: H. Ritter, İstanbul 1931, s. 18.

²⁴ Osman Oral, *İslâm Mezhepleri Tarihi ve Terimleri*, Tiydem Yay., Ankara 2014, s. 113.

²⁵ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Terc: İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, II/688 vd.

²⁶ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Neşr: İ. Medkur-T. Hüseyin, Kahire 1962, IV/43; Sa'deddîn Taftazânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Tahk: A. Hicâzî Sakka, Külliyyeti Ezheriyye Matb., Kahire 1988, s. 142; *Şerhu'l-Makâsid*, Tahk: A. Umeyre-S. M. Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1998, V/236.

²⁷ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, II/670.

²⁸ Tarihte "Mihne" süreci olarak adlandırılan bu devirde, "Halku'l-Kur'ân" tartışmaları gündemi işgal eden en önemli konu hâline gelmiş, Mu'tezili düşünceleri kabul etmeyenler, özellikle de Selef geleneğine mensup olan Ehl-i Hadis ve Sünni âlimler işkenceler görmüşlerdir. Bkz. İbnü'l-Ësir, *el-Kâmil fî't-Târih*, Tash: A. Neccâr, Mısır: 1997, V/572; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Tahk: M. Muhiddîn, Mısır 1952, s. 310 vd.

255/869) gibi birçok âlimi vardır.²⁹ Ca'fer b. Mübeşir (ö. 233/848), Ca'fer b. Harb (ö. 235/840) ve Ebû Ca'fer el-İskafî (ö. 240/854) gibi âlimlere göre, efdal, imamete mefdulden daha ehildir.³⁰ Ancak efdalin seçimi fitne olursa mefdulün seçilmesi caizdir.³¹

Mu'tezile, halifenin Kureyş kabilesinden olup olmaması hususunda daha hür düşünmüş, şartları taşıyan bütün Müslümanların halife olabileceğini söylemiştir.³² Hz. Ömer'in (ö. 23/643), Hz. Huzeyfe'nin azatlı kölesi, Hz. Peygamber'in çok sevdiği Sâlim sağ olsaydı halife olmasını isteyeceğini söylemesi hilafetin Kureyş dışında da olabileceği hususunda delil olarak kabul edilir.³³ Fakat biri Kureyş, iki halife adayı ortaya çıkarsa Mu'tezile'de bazıları Kureyşli'nin seçilmesine taraftardır.³⁴ Ebûbekir el-Es'am (ö. 200/816), Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825) ve Bağdat Mu'tezilesinin çoğuna göre mefdulün hilafeti geçerlidir.³⁵ Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre halifenin öncelikle adalet, doğruluk, bilgi, nassı bilerek onlarla hüküm verebilme gibi özelliklere sahip olması gerekir.

3. Ehl-i Sünnet'e Göre Halifenin Özellikleri

Sünni âlimlerin çoğunluğuna göre seçilecek halifenin özellikleri³⁶ özetle şunlardır:

3.1. Müslümanlık

Sünni âlimlere göre halife Müslüman olmalıdır. “*Allah, kâfirlere mü'minler aleyhine asla bir sulta kılmayacaktır.*”³⁷ ayetine göre kâfiri

²⁹ Malatî, Kitâbu't-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bedâ, Tahk: M. Zâhidu'l-Kevserî, yy., Kahire 1949, s. 45.

³⁰ Bkz. Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Muşallîn, Tash: H. Ritter, Wiesbaden 1980, I/61-63; Cuveynî, Gıyâsu'l-Umem, s. 121; İbn Hazm, Kitâbu'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâu ve'n-Nihal, Beyrut trs., IV/92; Şehristânî, el-Milel, I/154, II/84-5.

³¹ Neseî, Tabsiratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn, Tahk: H. Atay, Ş. A. Düzgün, DİB Yay, Ankara 2003, II/480.

³² Kadı Abdulcebbâr, Şerhu Usûli'l-Hamse, II/670 vd.

³³ Bkz. İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kubrâ, Beyrut, trs., III/339; Taberî, Târihu't-Taberî, Tahk: M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1961, III/293; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, III/35.

³⁴ Bkz. Osman Aydın, Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci, Araştırma Yay., Ankara 2003, s. 77 vd.

³⁵ Şehristânî, el-Milel, I/84; Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, IV/105 vd.

³⁶ Bkz. Neseî, Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehl-i İslâm, Terc: C. Akpınar, Konya, trs., s. 178; Cuveynî, Lumâu'l-Edille, Terc: M. Serdar, s. 87; A. S. Tritton, Muslim Theology, Çev. M. Dağ, Ankara 1983, s. 188.

³⁷ 4/Nisâ, 141.

Müslüman üzerine halife kılmak onun üzerinde sulta kılmaktır. Allah ise “لَنْ” kullanarak bunu kesinlikle nefyetmiştir.³⁸ “Sizden olan ulû'l-emr'e”³⁹; “kendilerinden olan ulû'l-emr'e...”⁴⁰ ayetlerinde “sizden olan” veya “kendilerinden olan” kaydı Müslüman olma şartını gösterir.⁴¹ Ulû'l-emrden kasıt dinî ilimler alanında uzmanlık kazanmış kimseler yani ulema ile toplumu yönlendirme gücü olan yöneticilerdir.⁴²

Cuveynî'ye göre halife dinden çıktığında (*mürted*) imameti düşer. Yeniden Müslüman olduğunda ise görevi iade edilmez. Ancak yeniden seçim yoluyla gelirse halife olabilir.⁴³ Sünni geleneğe göre halifenin Müslüman olmasının şart koşulması, nassların yanı sıra Müslüman halkın dünyasını ve ahiretini düşünmesi, sorumluluğunu hissetmesi ve bilmesi gibi akli deliller açısından da önem arz etmektedir.⁴⁴

3.2. Erkeklik

Sünni âlimlere göre halifede erkek olma şartı, yaratılış itibarıyla kadına göre erkeğin daha kuvvetli, maddi ve manevi yönlerden daha dirayetli olduğu içindir.⁴⁵ Hz. Peygamber kadının fitraten erkeklerden farklı olduğunu belirtmiş,⁴⁶ siyaseti bilmeyen bir kadının İran'da tahta geçtiğini yani Kisra olduğunu duyunca, “...*Hükümet idaresini bir kadına teslim etmiş olan bir kavim asla felah bulmaz.*”⁴⁷ demiştir. Bu rivayeti delil alan Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhebine mensup bazı âlimler kadının halife olamayacağı ve halifede erkeklik şartının aranması gerektiği görüşündedirler.⁴⁸

Bunun aksine olarak maddi ve manevi yönden dirayetli, siyaset

³⁸ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, IV/79-80.

³⁹ 4/Nisâ, 59.

⁴⁰ 4/Nisâ, 83.

⁴¹ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, III/293 vd.; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I/252; Kadı Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, yy., Beyrut 2011, II/103.

⁴² Bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, yy., Beyrut 1990, X/116-7.

⁴³ Cuveynî, *Gıyâsu'l-Umem*, s. 123.

⁴⁴ Cuveynî, *Gıyâsu'l-Umem*, s. 123; Nesefî, *Tabsıra*, II/438 vd.

⁴⁵ Bkz. Nesefî, *Tabsıra*, II/438 vd.; Cuveynî, *Luma*, s. 87.

⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, “Hayz”, 6; Muslim, *Sahîh-i Muslim*, İstanbul 1981, “İmân”, 132.

⁴⁷ Buhârî, “Fiten”, 17; “Megâzi”, 82.

⁴⁸ Bkz. Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ehbar*, Mısır 1961, VIII/508-9.

ilmini bilen kadınların yönetici olmasında bir sakınca olmadığı ayet ve hadisler delil getirilerek ifade edilir.⁴⁹ Sebe' melikesinden övgü ile bahseden ayetlerden,⁵⁰ şartlarını taşıyan hanımların yönetici de olabileceği anlaşılabilir. Kur'an'ın hiçbir yerinde hanımın başa geçemeyeceğinden bahsedilmemiş, Hz. Âişe (ö. 58/678), Cemel'de, taraftarlarına komutanlık yapmış, Şifâ Hatun (ö. 20/641), Hz. Hafsa'ya okuma ve yazmayı öğretmiş, Rasulullah ile Hz. Ömer, Şifâ isimli hanımı muhtesip/kamu hizmetinde görevlendirmişlerdir.⁵¹ Hz. Peygamber'in melike ve yöneticiliği hakkında bir şey söylemediğinden kadınların yönetici olmaması rivayetinden bütün zamanları ve idarecileri hanım olan bütün devletleri kastetmediği de söylenebilir. Hz. Peygamber ve Raşid halifeler döneminde başa geçen kadın Kisralar olmuş, söz konusu rivayet hiç gündeme gelmemiştir.⁵² Hz. Âişe'nin komutanlık yaptığı Cemel'de de bu hadis gündeme gelmemiş, sadece ravi Ebû Bekre, bu rivayeti hatırladığı için Cemel'e katılmadığını söylemiştir.⁵³ Sahabilerin hiçbirisi böyle bir rivayete itibar etmemiştir. Sonraki dönemlerde de hiçbir sahabinin kadınların yönetici olmasında mahsur olduğuna dair rivayetine de rastlanmamıştır. Tarihî süreçte sonradan bu gibi rivayetlerin siyasi amaçlarla ortaya çıktığı iddiası daha çok muhtemeldir. Sonradan bu ve benzeri rivayetlerin siyasi amaçlarla ortaya çıktığı iddiasını dile getiren M. Said Hatipoğlu, kadınlarla ilgili söz konusu hadisin, Cebri düşünce sistemi içinde mağlubiyetin sebebini cinsiyete bağlayarak sorumluluklardan kaçmak için Şia unsurlarının da gayretiyle uydurma rivayet olabileceği kanaatinde-dir.⁵⁴ Muhammed Gazâlî (1917-1996), bu hadisin Sünnî âlimlerce yanlış anlaşıldığını ve bu yanlış üzerine dinî hükümlerin bina edildiğini söylemektedir.⁵⁵

Tarihte ve günümüzde büyük hizmetler veren, mükellefiyet ba-

⁴⁹ Bkz. Mâverdi, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 107 vd.

⁵⁰ Bkz. 27/Neml, 16-35.

⁵¹ Bkz. M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, Terc: S. Mutlu-S. Tuğ, İstanbul, trs., II/195.

⁵² Bkz. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I/499.

⁵³ Bkz. Tirmizî, Fiten, 75; Buhârî, Fiten, 17.

⁵⁴ Bkz. M. S. Hatipoğlu, Siyasi İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1978, s. 31, 78.

⁵⁵ Bkz. Muhammed Gazâlî, es-Sünnetü'n-Nebeviyye beyne Ehli'l-Fıkıh ve Ehli'l-Hadis, Çev. A. Özek, Ekin Yay., İstanbul 1992, s. 81 vd.

kımından erkeklere eşit, ailevi görevlerin yanında İslam'ın ve kamu yararına faydalı hizmetler verebilecek kabiliyet ve yetenekle yaratılan, annelik görevlerini aksatmayacak şekilde müsait olabilecek kadını kamu görev ve hizmetlerinden alıkoymanın isabetli bir düşünce olmadığı kanaatindeyiz.

3.3. Mükellef Çağına Ulaşma

Mükellefiyetin şartı kişinin temyiz kudretine sahip olarak akıl, buluş ve rüşde ermesidir. Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran, sahibini mesul kılan, düşünme ve anlama melekesi ile temyiz gücüdür.⁵⁶ Buluş ve rüşd ile insan, beden ve ruhen yeterli olgunluğa eriştiğinden⁵⁷ fiil ehliyetini kazanır ve mükellef olur, böylece sorumluluğu da üstlenir.⁵⁸ Sünni âlimlere göre kendileri için dahi velayetleri olmayanların başkalarının sorumluluğunu almaları uygun olmadığı kanaati daha yaygındır. Çocuk, deli ve bunaklar yönetim zafiyeti oluşacağından halife de olamazlar.⁵⁹

3.4. Bilgili Olma

Bazı âlimlere göre bilgili olma, hadiselerde karar verebilecek şekilde siyaset ve şer'i durumlardan haberdar olmak demektir.⁶⁰ Âlimler, halife tayin edilebilecek şahsın en azından yönetim, siyaset ve kamu menfaatleri konusunda bilgili olup dinî bilgilerle donanımlı olması konusunda ittifak etmişlerdir.⁶¹ Yöneticilikte bilgi ve ehliyetin önemi, Bakara suresinin 246-247. ayetlerinde anlatılmaktadır. Buna göre Yahudiler dönemin peygamberine gidip kendilerine bir sultan tayin etmesini istemişler, peygamber de sultan olarak Talut'u tayin etmiştir. Yahudiler, Talut'un kendi ırklarından veya tanınan bir aileden olmadığını ileri sürerek bu tayini kabul etmemişler,

⁵⁶ Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Çev. A. Serdaroğlu, Bedir Yay., Ankara 1974, I/228,III/9; Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, s. 31.

⁵⁷ Buhârî, "Hudûd", 22; Tirmizî, "Hudûd", 1.

⁵⁸ Bkz. Mâturîdî, Tevhîd, s. 15-6.

⁵⁹ Bkz. Mâturîdî, Tevhîd, s. 15-6; Cuveynî, Gıyâsu'l-Umem, s. 40 vd.

⁶⁰ İbn Hazm, Fasıl, IV/66; Adüduddîn el-İcî, el-Mevâkif fî İlmi'l-Kelâm, Beyrut, trs., IV/605.

⁶¹ İbn Hazm, Fasıl, IV/66; İcî, el-Mevâkif, IV/605; Ebû Ya'lâ, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 61-2.

bunun üzerine peygamber onlara şöyle demiştir: “Allah onu sizden üstün kılmış ve ona “ilim” ve “ehliyet” vermiştir. Allah bunları istediği kimseye verir.”⁶² Sünni âlimlere göre bilgili yani ilim ve yetenek sahibi olmak her yer ve zamanda önemli olduğu gibi hilafet makamına geçecek kişide daha da önem arz etmektedir.⁶³

3.5. Basiret Sahibi ve Kuvvetli Bir Şahsiyet

Basiret, görme ve idrak etme, yani bir şeyin iç yüzünü anlama, sezgi gibi anlamlara gelir.⁶⁴ Ayette “görme” anlamı ile birlikte özellikle, “hakikati keşfedebilme, hidayeti tanıyabilme, gerçeği yanlışlardan ayırt edebilme yeteneği”⁶⁵ anlamlarına da gelmektedir. Halifenin basiret sahibi olması, siyasi, savaş ve idarî meselelerde keskin görüşlü, insanların, ülkenin durumu, yönetim ve siyasetin ihtiyaçları ile ilgili donanımlı bilgi ve tecrübeye sahip olmasıdır.⁶⁶ İnsanları yöneten peygamberlerin eğitim, tecrübe ve basiret açısından koyun çobanlığı yapmaları,⁶⁷ yönetim tecrübesinin önemine işaret eder.⁶⁸

Gazâlî, “Yöneticinin görüşü güzel, uyanık ve işleri iyi analiz eden, işlerin sonucu hakkında fikir sahibi olabilen; onun yardımcıları da iyi özelliklerde bulunursa memleketin durumu da düzene girer ve sorumluluğu altındaki yerlerde de işler düzgün bir şekilde gider.” diyerek basiret sahibi yöneticinin önemini vurgulamaktadır.⁶⁹ Halife, yurdun korunması, düşmanlara karşı savaş, had ve kısasların uygulanması, mazluma uyruyanların hakkını alarak adaletin gerçekleşmesi, hükümlerin uygulanması sonucunu veren cesaret, kahramanlık, gayret ve aktiflik gibi ayırt edici özellik ve karaktere sahip bulunmalıdır.⁷⁰

Ebû Zerr Hz. Peygamber’e, “Ya Rasulallah! Beni yönetici yapmıyor musun?” dediğinde Rasulallah eli ile onun omzuna dokunduktan

⁶² Gazâlî, el-İktisâd fi'l-İtikâd, Çev. A. Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2004, s. 315-6.

⁶³ Bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, II/138; İbn Hazm, Fasl, IV/66; İcî, el-Mevâkîf, IV/605; Gazâlî el-İktisâd, s. 315-6; Ebû Ya'lâ, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 61-2.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Basiret”, DİA, İstanbul 1992, 5/103.

⁶⁵ Bkz. 6/En'âm, 50,104; 11/Hûd, 24; 17/İsrâ, 72; 27/Neml, 81.

⁶⁶ Bkz. İcî, Mevâkîf, VIII/349.

⁶⁷ Buhârî, “İcâre”, 2; İbn Mâce, “Ticârât”, 5.

⁶⁸ Canan, Kütübü Sitte Tercüme ve Şerhi, VI/494.

⁶⁹ Gazâlî, Nasihatü'l-Mülûk, s. 148.

⁷⁰ Bkz. Neseî, Tabsıra, II/434 vd.

sonra, “*Ya Eba Zerr! Sen zayıfsın. Yöneticilik bir emanettir. Gerçekten kıyamet gününde rezilliktir. Yalnız bu görevi hakkıyla yapabilen bunun dışındadır.*”⁷¹ demiştir. Hırs ile görev isteyenlere duygularını yönetim işine karıştırıp görevi adalet ve hakkaniyetle yapamayacağı endişesiyle görev verilmemesi istenmektedir.⁷²

3.6. Adalet

Âlimlere göre halifenin adil olması şarttır.⁷³ Ayetlerde; “*Muhakkak ki Allah, adaleti ve iyilik yapmayı emreder.*”⁷⁴ denilerek adaletin, peygamberler de dâhil olmak üzere bütün yöneticilerin en birincil görevi olduğu açıklanır.⁷⁵ Mâturîdî, yöneticilerin icraatlarının hakka ve adalete riayet ile uygun hareket etmelerinin çok önemli olduğunu vurgular.⁷⁶ Yöneticide iman eksenli olan takva, üzerine alınan görev ve sorumluluğun adaletli bir şekilde yerine getirilmesine yardım edici bir faktördür.⁷⁷ Hasan-ı Basrî (ö. 110/729), Halife Ömer b. Abdülazîz’e (ö. 101/719) yazdığı mektubunda adil yöneticinin niteliklerini tek tek sıralar ve adaletin yöneticide olması gereken en önemli özelliklerden birisi olduğunu şöyle belirtir:

“*Ey Mü’minlerin Emiri! Adil halife; vücuttaki kalp gibidir. O, sıhhatli olursa diğer uzuvlar da sıhhatli, hasta olursa diğer uzuvlar da bozulur.*”⁷⁸ Gazâlî, “*Ey Emir! Sadece kendi elini zulümden çekmekle yeterli olduğunu zannetme. Görevlendirdiğin kimseleri ve yardımcılarını da zulümden uzak tut. Zira sen, yaptığın zulümden sorgulanacağı gibi, onların işlediği zulümlerinden de hesaba çekileceksin.*”⁷⁹

Yönetimin bütün kademelerinde adalet ilkesinin esas alınması şarttır.⁸⁰ Adil kişi; hak sözlü, emanetlere hıyanet etmeyen, haramlar

⁷¹ Muslim, “İmâre”, 16; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 4.

⁷² Bkz. Buhârî, “Ahkâm”, 7, 12; “İcâre”, 8; “İstitâbe”, 2; Muslim, “İmâret”, 7.

⁷³ Bkz. Neseî, Tabsıra, II/438 vd.; Gazâlî, İhyâ, I/298.

⁷⁴ 16/Nahl,9; bkz. 4/Nisâ, 58; 6/En’âm, 152; 5/Mâide, 8.

⁷⁵ 38/Sa’d, 26; Zemahşerî, el-Keşşâf, V/140.

⁷⁶ Mâturîdî, Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, Thk: M. Basellum, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2005, I/441, II/21, 312, III/113, 114.

⁷⁷ Mâturîdî, Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, IV/548.

⁷⁸ Muhammed ibn Abdü Rabbihî, el-İkdu’l-Ferîd, Beyrut, trs, I/25.

⁷⁹ Bkz. Gazâlî, Nasihatü’l-Mülûk, s. 63.

⁸⁰ Vehbe Zuhaylî, Fıkhu’l-İslâmiyye, Terc: Y. Vehbi Yavuz vd. İstanbul 1994, VIII/442.

ve günahlardan sakınan, şüpheli şeylerden uzaklaşan, rıza ve kırgınlıkta sınırı aşmayıp itidalini koruyan, din ve dünya işlerini yürütürken mü'min şahsiyet ve karakterini kaybetmeyen kişidir. Bu şartlardan biri bulunmayan kişinin velayeti ve şahitliği kabul edilmez. Sözü dinlenmediği gibi verdiği hüküm de tatbik edilmez. Dolayısıyla halife de olamaz.⁸¹ Bütün İslami anlayışların birleştiği adaletli olma konusunda Sünni âlimlerin de Halifenin adil kişi olması hususunda ittifak ettikleri anlaşılmaktadır.

3.7. Sağlam ve Yeterli Olma

Ehl-i Sünnet'e göre halifenin uzuvları tam olmalı ve bu organlarla istediğini kolayca yapabilmeli, konuşulanları anlaması ve kavraması iyi olmalı, belleği güçlü olmalıdır.⁸² Çünkü Hilafet gibi büyük bir vazife için ruh, beden ve irade gücüne sahip, körlük, sağırlık, dilsizlik, elsiz ve ayaksız olmak gibi sakatlıkların olmaması gerekir.⁸³ Çünkü bunlardan her biri üzerine aldığı görevleri hakkiyle yerine getirebilmesine engel olabilmektedir.⁸⁴ Sultanlara "ilahî gölge" denilmesinin 16 sıfatla kendini gösterdiğini söyleyen⁸⁵ Gazâlî, ehliyetin önemini anlatırken; "*İdareci, ileri görüşlü, uyanık ve işleri iyi analiz eden, yaptığı işlerinin sonucunu tahmin eden birisi olur; ona yakın yardımcıları da bu özelliklerde olursa memleket düzene girer.*"⁸⁶ diyerek yöneticide olması gereken özellikleri sıralar.⁸⁷ Sultanlarda akıl ile birlikte sağlam bir vücut olmasının önemini de dile getirir.⁸⁸

Sultan, derdini anlatabiliyor, teknik imkânları iyi kullanabiliyorsa, sultanın hafif özür sahibi olmasının önemli olmadığını söyleyenler

⁸¹ Mâverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 31; Abdurrahmân eş-Şeyzerî, en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk, Çev. O. Arpaçukuru, Devlet Başkanının Nitelikleri, İlke Yay., İstanbul 2003, s. 51-2.

⁸² Bâkîllânî, Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil, Tahk: İ. A. Haydar, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1986, s. 478.

⁸³ Cuveynî, Kitâbu'l-İrşâd, Terc: A. Bülent Baloğlu vd., TDV Yay., Ankara 2010, s. 357-8.

⁸⁴ Bâkîllânî, Temhîd, s. 478-9.

⁸⁵ İlahî gölge olabilmenin özellikleri; akıl, ilim, zekâ, olayları doğru ve isabetli kavrama, sağlam vücut, isabetli tahmin, yiğitlik, cesaretilik, itidalli olabilme, hüsnü'l-hulk, zayıflara merhamet, mahlukata sevgi, liderliği ile temayüz etme, planlı hareket etme, yerinde ve zamanında müdahale, görüşlerinde isabetir. Bkz. Gazâlî, Nasihatü'l-Mülûk, s. 148.

⁸⁶ Gazâlî, Nasihatü'l-Mülûk, s. 148.

⁸⁷ Gazâlî, el-İktisâd, s. 314-5.

⁸⁸ Gazâlî, Nasihatü'l-Mülûk, s.148.

de vardır.⁸⁹ Hendek Muharebesi'nde Medine'ye Hz. Peygamber'in yerine vekil bırakılmış olan Ümmü Mektûm (ö. 14/635), âmâ olmasına rağmen bu görevi hakkıyla yapabirmiştir.⁹⁰

3.8. Kureyş Kabilesi

Hz. Peygamber'in defin işi sürerken *Sakîfetü Benî Saîde* denilen yerdeki toplantıda ashab, "*İmamlar Kureyş'tendir.*"⁹¹; "*İyi ve kötü hal-lerde insanlar (yani Araplar) Kureyş'e uyarlar.*"⁹² uyarı ve tavsiyeleri doğrultusunda Hz. Ebûbekir'e biat ettiler.⁹³ Bazı mütekellimler, halife olabilme şartlarından biri olarak yöneticinin Kureyşli olması tavsiyesini delil olarak göstermektedirler.⁹⁴

Kureyş mensupları, Kâbe ile ilgili görevlerini yapmanın vermiş olduğu itibar ve saygı sayesinde güven ve emniyet içerisinde yazın Suriye ve Anadolu'ya, kışın Yemen'e ve Habeşistan'a kadar ticarete yönelik yolculuklar yapmışlar, kabileler nezdinde saygın bir sosyal konum elde etmişlerdir. Halk, Kureyş'e Kâbe hatırına saygı duymakta, ziyaret ve ticaret gibi sebeplerle düzenlenen panayırlara gelmekteydiler.⁹⁵ Kureyş, Hz. Peygamber'den sonra hilafetin işlevini gerçekleştirme konusunda varlığına ihtiyaç duyulan bir unsur olmuştur.⁹⁶

Mâturîdî'ye göre tin dinî bir tarafı olmakla beraber, idarî ve siyasi bir tarafı da vardır ve halife, muttaki özelliği ile birlikte, saygın bir nesebe de mensup olmalıdır. O dönemde en saygın nesep, Kureyş kabilesidir. Allah, Kureyş lehçesiyle Kur'an'ı nüzul etmiş ve son peygamberi aynı kableden seçerek Kureyşlilere nimetler vermiştir. Ayrıca onlar, uzun müddet Kâbe'nin sorumlusu olmuşlar ve bu görevi başarılı bir şekilde yürütmüşlerdir.⁹⁷ Kureyş, o dönemde

⁸⁹ Bkz. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 478-9; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II/161.

⁹⁰ Bkz. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 451 vd.; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 168 vd.

⁹¹ İbn Hanbel, *Musned*, III/129; IV/421.

⁹² Muslim, "*İmâre*", 3, 16; İbn Hanbel, *Musned*, III/331, 379, 383.

⁹³ Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 38, 40; Şehristânî, *el-Mîlel*, I/22; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II/224.

⁹⁴ Bkz. Neseî, *Tabsıra*, II/437, 456; Cuveynî, *İrşâd*, s. 345; Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III/678.

⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Kahire 1337, I/132, 137 vd.

⁹⁶ Bkz. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 446 vd.; Hatipoğlu, "*Hilâfetin Kureyşliliği*", AÜİFD, cilt: 23, Ankara 1978, s. 120, 157, 187.

⁹⁷ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, I/89-90; V/522; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I/89, 90; V/522, XVII/333 vd.

en kalabalık, hatırı sayılır ve insanlar nezdinde kabul görmüş bir kabile olduğundan halifenin Kureyş'ten olması biatı kolaylaştırmış ve toplum için birleştirici bir rol oynamıştır.⁹⁸

Seyfeddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) ve Adûduddîn el-Îcî (ö. 756/1355), hilafette Kureyşlilik şartının muttefekun aleyh değil, muhtelefun fih (hakkında ihtilaf bulunan) bir şart olduğunu söylerken,⁹⁹ Taftazânî ise bu şartın ahad rivayete dayandığını ama icma ile sabit olduğunu belirtir.¹⁰⁰ İbn Haldûn, “*Biz Şari’in hüküm ve kuralları yalnız bir kavim ve bir yüzyıl ve herhangi bir ümmet için koymamış olduğunu biliyoruz.*”¹⁰¹ demektedir.

Cuveynî, Gazâlî, Bâkîllânî ile İbn Haldûn gibi Sünni ekole mensup birçok âlim, hilafette ilk dönemde olan Kureyşliliğin sonraki dönemlerde gereksizliğini dile getirirler.¹⁰² Meselâ Gazâlî şöyle demektedir:

“*Allah Rasulü, “İmamlar Kureyş’tendir.” demiş. Fakat bizce bu rivayet, İslam devletinin Arapların hâkimiyeti altında olduğu ilk dönemleri için söylenmiş ve özellikle ilk dört halifenin seçilmeleri için yol göstermiştir. Fakat daha sonra şartlar değiştiği ve birbirinden bağımsız İslam devletleri ortaya çıktığı için, bu hadisin hükmü bunları kapsamaz. Çünkü İslam dini, bazı özel haller dışında herkese her alanda fırsat eşitliği tanımış, fertler ve ırklar arasında ayırım gözetmemiş ve kimseye millî veya irki bir ayrıcalık ve üstünlük tammamıştır...*”¹⁰³

Bazı Sünni âlimlere göre hilafette göz önünde bulundurulması gereken husus, herhangi bir soy veya ırka mensubiyet olmayıp o görevin üstesinden gelebilecek ilim, güç ve kabiliyete sahip her birey hangi ırk veya nesebe bağlı olursa olsun halife olabilir.¹⁰⁴ O dönemde Kureyş'te olan özellikler, Osmanlı hilafetinde tahakkuk etmiştir.¹⁰⁵

⁹⁸ Bkz. Sâbûnî, el-Bidâyetü fî Usûli'd-Dîn, DİB Yay., Ankara 1995, s. 57; Mâtüridiyye Akaidi, Çev. B. Topaloğlu, s. 119.

⁹⁹ Bkz. İcî, el-Mevâkif, IV/606; Curcânî, Şerhu'l-Mevâkif, III/666; Âmidî, Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn, Tahk: A. Muhammed, Dârü'l-kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2004, III/485.

¹⁰⁰ Taftazânî, Şerhu'l-Makâsîd, V/245; Şerhu'l-Akâid, s. 263-264.

¹⁰¹ İbn Haldûn, Mukaddime, Çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1968, I/494.

¹⁰² Bkz. Cuveynî, İrşâd, s. 345; Gazâlî, el-İktisâd, s. 315-6; Bâkîllânî, Temhîd, s. 446 vd.; İbn Haldûn, Mukaddime, I/494.

¹⁰³ 2/Bakara, 246-247; Gazâlî, el-İktisâd, s. 315-6.

¹⁰⁴ Bkz. Bâkîllânî, Temhîd, s. 446 vd.; Selim Özarslan, Pezdevî'nin Kelâmi Görüşleri, DİB Yay., Ankara 2010, s. 84.

¹⁰⁵ Bkz. A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ, İstanbul 1969, II/282-283; Haydarzade İbrahim, Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi, Dârü'l-Evkâfi İslamiyye

Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden M. Zâhidü'l-Kevserî (1879-1952) Kureyş rivayetinin sahih olmadığını belirterek şöyle der:

*“Hilafetin Kureyş'e tahsisi rivayeti sahih olsaydı Hz. Ebûbekir, davasını Sakife'de bu hadisle ispat eder, delil sürer, sahabeler de hemen onu kabul ederlerdi. Hadis tenkidi konusunda uzman âlimler, ashab'dan hiç kimse münakaşa edilen “İmamlar Kureyş'tendir.” sözünü delil olarak ortaya sürmeyişini bunun sahih olamayacağıının alametlerinden biri kabul ederler.”*¹⁰⁶

Sünni siyaset anlayışına göre hilafetin Kureyş kabilesine ait olması, Kur'an'ın evrensel ve temel kaidesi olan şahısların eşitliği anlayışına ters olduğu düşünülebilir. Kimlerin halife olacağıın ayet ve Rasul tarafından isim olarak değil, işaretle Hz. Ebûbekir'in halifelğine birçok delil getirilmesi, daha sonraki dönemlerde bu fikirler, siyasi alandan akide alanına taşınarak dinî veya kelami açıdan meşru görülmeye başlanmıştır.¹⁰⁷ Sakife'deki Kureyşli olma tavsiyesinden sonraki dönemlerdeki Sünni âlimler, halifede “Kureyşli olma” şartını aradıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Elhasıl; Sünni mütekellimlerin halife olacak şahısta en dindarı değil, öncelikle bu işten en iyi anlayanı, yönetim ve siyaseti bilen, en liyakatli kişiyi aday gösterdikleri söylenebilir. Halifenin seçiminde; renk, ırk, soy değil, ehliyet, yönetim tecrübesi, adalet, Allah'tan korkma ve iyi bir insan olma yani takvaya itibar edilmesi gerektiği kanaatinin daha yaygın olduğu da görülmektedir.

4. Şia'ya Göre İmamın Tayini

Şia, Rasulullah'ın ölümünden sonra yerine geçecek halifenin Hz. Ali ile onun oğullarından birisinin olması görüşünü temsilenlerdir.¹⁰⁹ Onlara göre imam, Ali soyundan olmalı ve gaybı da bilmelidir.¹¹⁰ Şia ve Caferilere göre Allah imamı peygamber aracılığıyla tayin eder. Nebilerde bulunması gereken bütün şartlar imamda da olmalıdır.¹¹¹

Matb., İstanbul 1335, s. 13.

¹⁰⁶ Bkz. Kevserî, İhkâku'l-Hak bi İbrâli'l-Bâtıl fî Muğîsi'l-Halk, Neşr: Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1988, s. 20-21.

¹⁰⁷ S. Kutlu, “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”, e-Makâlât, 2008, c: I, sayı: 1, s. 7-26.

¹⁰⁸ Bkz. Hatipoğlu, Hilâfetin Kureyşliliği, s. 71-87.

¹⁰⁹ Eş'arî, Makâlât, s. 5; Musevî, Akâidu'l-İmâmiyye, I/80 vd.

¹¹⁰ İbn Bâbeveyh, İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye, s. 145-146.

¹¹¹ Bkz. M. Rıza Muzaffer, Akâidü'l-İmâmiyye, Tahk: M. Cevâd, Müessesü'l-İmâm Ali,

Bu görüşlerine destek mahiyetindeki delillerden bazıları şunlardır: Mübahale,¹¹² Temizleme ve Gadir-i Hum,¹¹³ Menzile,¹¹⁴ Sancak,¹¹⁵ Soru,¹¹⁶ İnzar,¹¹⁷ Meveddet¹¹⁸ ve İlka.¹¹⁹ Bu kanaatlerini desteklemek için ayetler ve kendilerine göre şekillendirdikleri rivayetler ve yorumlarla destek aramaktadırlar. Mesela Hz. Ali'nin imameti hakkında 5 akli, 40 tanesi ayetlerden, 12'si de hadis rivayetlerinden 52 delil ve Hz. Ali'nin özelliklerine ait 12 delil zikredilmektedir.¹²⁰ Sünni âlimler, Şia'nın imameti nass ile delillendirmesine karşı çıkararak söz konusu delillerini eleştirir, reddeder ve görüşlerinin tutarsız olduğunu ispatlamaya çalışırlar.¹²¹ Gazâlî, "Eğer kendisinden sonra halife tayinini Rasulullah yapsaydı açıkça yapar, herkes duyardı. Eğer Rasulullah, halifeye işaret etseydi sahabiler o imamı seçerler, tartışmazlardı. İddia

Necef, trs., s. 90 vd.; Mehmet Keskin, Caferi İlmihali, DİB Yay., Ankara 2012, 66-67.

¹¹² 3/Al-i İmrân, 61; Şia'ya göre Hz. Peygamber'in Hasan, Hüseyin, Fâtıma, Ali ile beraber duaya çıkması hilafete layık olduğunu gösterir. İbn Bâbeveyh, Risâletü'l-İtikâdî'l-İmâmiyye, s. 145-6; Musevî, Akâidü'l-İmâmiyye, III/12.

¹¹³ 33/Ahzâb, 33; Şia'ya göre Mâide suresinin 67. ayeti Gadir-i Hum'da nazil olmuştur. Hz. Peygamber veda hutbesinde Ali'nin imam olduğunu, ölümünden sonra yerine onun Halife olması gerektiğini ilan etmek, vasiyet etmek istediği, yanlış anlaşılmasından korkarak uygulamaya koymadığı yerin adıdır. Cemal Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi", AUIFD, cilt: XXVI, Yıl: 1983, s. 461-470.

¹¹⁴ "Musa'ya karşı Harun'un durumu ne ise sen Ya Ali bana göre o durumda olmak istemez misin? Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur." Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 9; Tirmizî, "Menâkıb", 20; İbn Hanbel, Musned, I/170, 177, 179, 182, 184, 185, III/32; Şia, bunu Hz. Ali'nin imametini delillendirir. Bkz. Bâkîllânî, Temhîd, s. 451 vd.

¹¹⁵ "Andolsun, yarın bu sancağı Allah'ı ve Peygamberi seven, onların da kendisini sevdiği, düşmana karşı geri kaçmaksızın hücum eden ve Allah, onun eliyle ferih müyesser etmedikçe geri dönmeyen birisine vereceğim." Buhârî, "Fezâilu'l-Ashâb", 9; Muslim, "Fezâilu's-Sahâbe", 34; Bu hadis, Şia'ya göre Hz. Ali'nin imamete daha hak sahibi olduğuna delalet eder. Bkz. Musevî, İsnâ Aşeriyye, I/43, II/157.

¹¹⁶ "Allah'a yemin ederim ki mahşer günü her şeyden evvel Ehl-i Beyt'in muhabbetinden sorulacaktır." Musevî, Akâidü'l-İmâmiyye, I/43, II/157; hadis, Sünni geleneğe göre tahrife uğratılmıştır. Tirmizî, "Kıyâmet", 1-2.

¹¹⁷ "Önce en yakın akrabalarını imana davet etmiş ve Hz. Ali'yi vasiyet etmiştir. Musevî, Akâidü'l-İmâmiyye, III/7 vd.

¹¹⁸ "De ki: Ben buna karşılık sizden akraba olma sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." 42/Şûrâ, 23; Şia'ya göre Hz. Peygamber'in akrabaları Hz. Ali ile Fâtıma ve neslidir. Yani Ehl-i Beyt'tir. Meveddetin gerekliliği aynı zamanda itaati de gerektirir. Musevî, Akâidü'l-İmâmiyye, II/11.

¹¹⁹ "Derken Âdem, Rabbinden (birtakım) kelimeler aldı." 2/Bakara, 37; Şia'ya göre Hz. Âdem, "Muhammed, Ali ve Fâtıma hakkı için affet." kelimelerini almıştır. Bkz. Musevî, Akâidü'l-İmâmiyye, III/13 vd.

¹²⁰ Bkz. B. Topaloğlu, Kelâm İlmi, Damla Yay., İstanbul 1985, s. 209.

¹²¹ Bkz. Osman Oral, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara 2014, s. 116 vd.; Oral, Başkanlık ve Seçimi, s. 140 vd.

edilen rivayetlerin bir kısmının hilafet konusuyla ilgisi yoktur, bir kısmı da uydurmadır.”¹²² demektedir.

Mütekellimlerden Nesefî de buna benzer bir gerekçeyi şöyle açıklar: “Şayet Hz. Ali hilafete nassla tayin edilseydi, sahabenin bu nassları sonrası nesil tabiine... nakletmesi gerekirdi. Onların dinlerine bağlılıklarından dolayı bu konudaki haberleri eksilttikleri düşünülemez. Sahabenin istincanın dinî hükmünü bile kendilerinden sonrakilere nakletmelerine bakılırsa hilafet ile ilgili, toplumla ilgili önemli bir konuyu eğer dinî bir hüküm olsaydı daha öncelikli olarak nakletmeleri gerekmez miydi?”¹²³

Özetle Şia anlayışına göre imamet, Nebiden sonra onun neslinden gelen masum kimselerin şahsında devam etmeli ve yine onlara göre imamlık makamına yükselen kimsede takva, ilim sahibi gibi özellikler de olmalıdır.

B) Haricilere Göre Seçim

Halifeye karşı çıkan ve yönetime isyan ederek topluluktan ayrılan¹²⁴ Haricilerin ortaya çıkışlarına asıl sebep siyasi olduğundan temel mesele hilafete geçen kişinin durumudur.¹²⁵ Hariciler, imametın serbest bir seçimle olması gerektiği görüşündedirler.¹²⁶ Onlara göre ister Kureyşli olsun ister olmasın ehil olan hür veya köle bir Müslüman bile halife seçilebilir.¹²⁷ Halifenin de Allah'ın emirlerine tam itaati şarttır. Yoksa azli gerekir.¹²⁸

Yani Harici anlayışa göre büyük günah işleyen eğer tövbe etmezse dinden çıkar ve zalim olur. Mürtekib-i kebire sahibi zalim sultana başkaldırı ise farzdır.¹²⁹ Halifenin tek şartı, Allah'ın emirlerine tam itaattir, yoksa azli vacip olur. Tarihte ayaklanan ve yönetime

¹²² Gazâlî, el-İktisâd, s. 320-321.

¹²³ Bkz. Nesefî, Bahru'l-Kelâm, s. 178.

¹²⁴ Bkz. Şehristânî, el-Milel, s. 132.

¹²⁵ M. Diyâuddîn Reyys, en-Nazariyyatu's-Siyâsiyyetu'l-İslâmiyye, Çev. A. Sarıkaya, İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi, Nehir Yay., İstanbul 1990, s. 62.

¹²⁶ Bkz. Şehristânî, el-Milel, s. 132.

¹²⁷ J. Wellhausen, İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, Çev. F. İşıltan, TTK, Ankara 1989, s. 18; Tritton, Muslim Theology, s. 41.

¹²⁸ Bkz. Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, II/149 vd.

¹²⁹ G. V. Vloten, Emevî Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şiâ ve Mesih Akideleri üzerine Araştırmalar, Çev. M. S. Hatipoğlu, Ankara 1986, s. 45.

karşı çıkanlara “Harici” denilmesinin sebebi budur.¹³⁰ Halifenin seçimi Müslümanların cumhurunun yaptığı hür seçimiyle olur, köleden bile halife olabilir vb. görüşlerinin etkisiyle fakir halk tabakaları arasında Harici görüşlerinin revaç bulduğu da söylenebilir.

C) Ehli Sünnet’e Göre Seçim

Rasulullah’ın halifenin seçilme keyfiyetini insanlara açıklamadığını ve muayyen bir şahsın halifelliğini nassla ifade etmediği Ehl-i Sünnet kelimcilerinin genel kanaatidir.¹³¹ Eş’arî’ye göre hilafet, ehl-i takva ve ictihad ehlinden bir kişinin, layık olan halife adayıyla sözleşme (akd) yapmasıyla geçerli olur ve bu kişiye diğerlerinin de itaat etmesi görevidir. Şayet fasık ehli bu akdi yapar veya hilafete layık olmayan biri ile akit yapılırsa, bu akit sahih olmaz. Hilafet sözleşmesi imkân nispetinde başkentte bulunanlar tarafından yapılabilir ve sayısı önemli değildir.¹³²

Mâturîdî’ye göre imam tayinle değil seçimle göreve gelmelidir.¹³³ Ona göre halifede dinî açıdan gözetilmesi gerekli şey, takva ehli olmaktır. Çünkü iman eksenli olan takva, üzerine alınan görev ve sorumluluğun adaletli bir şekilde yerine getirilmesine yardım edici bir faktördür.¹³⁴ Yine Mâturîdî’ye göre halife masum değildir; hata da yapabilir. O, uzman danışmanlarıyla çalışmalı ve onlara danışıp, ikazlarını dikkate almalıdır. Gerektiğinde danışmanlar, onu uyarmalıdır; eğer onlar bu görevlerini yapmazlarsa, yapılan bütün haksızlıklara da ortak olurlar.¹³⁵

Bazı Sünnî âlimler, siyaset ve idare yeteneği olan, kabiliyetli, dirayetli ilim ve takva sahibi birinin hilafete seçilmesini, bu seçimin de Kur’an’ın ve Rasulullah’ın övdüğü sahabe ve dört büyük halifenin seçim usulleri gibi olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber’e en yakın olan sahabenin, vahiy ışığında fikirleri şekillenmiş olabilir. Bu ihtimali göz önünde bulundurmak ve sahabe hakkında hayır düşünmek, ha-

¹³⁰ Bkz. Hatipoğlu, “Hilâfetin Kureyşliliği”, s. 121 vd.

¹³¹ Bkz. Neseî, Bahrül-Kelâm, s. 178; S. Kutlu, “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, I/1, Bahar 2008, s. 11-2.

¹³² Bkz. Eş’arî, Ibâne an Usûli’-Diyâne, Tahk: F. H. Mahmûd, Kahire 1973, s. 167 vd.

¹³³ Mâturîdî, Te’vilâtü Ehl-i Sünne, III/1 20, 176.

¹³⁴ Bkz. Mâturîdî, Te’vilâtü Ehl-i Sünne, IV/548.

¹³⁵ Bkz. Mâturîdî, Te’vilâtü Ehl-i Sünne, III/615.

yır söylemek, onların kendi aralarında olan olaylara –devrini de düşünerek– müspet yorumlar getirmek daha isabetlidir.¹³⁶

Taftazânî'ye göre kendine has şartları, özellikleri taşıyan bir imamı belirlemek farz-ı kifâyedir. Bu, dinî ve dünyevi nassları ilgilendiren genel bir iş olup genel düzen ancak onunla sağlanır. Bununla birlikte halka, din ve dünya işleri için bir yönetici gereklidir. İmamet, din ve dünya işlerinde kamu hizmeti olup Hz. Peygamber'e de hilafettir.¹³⁷ Gazâlî, hilafetin Hz. Peygamber'in –dinî değil– siyasi görevini devam ettirmek olduğunu, adil olan halifeye, günahkâr olsa da özellikle itika-di konulara muhalefet etmediği müddetçe Müslümanların itaat etmeleri gerektiğini de belirtir.¹³⁸ Sünnî âlimler, özelliklerine haiz olmayan ve toplumun özgür iradesi yani istişari yöntemlerle gelmeyen, halka zulmeden halifenin de görevi bırakmasını istemişlerdir.¹³⁹

Seçim konusunda Fıkıh ve Kelâm kitaplarında halifenin tayin ve tespiti için daha çok “Bey’at”, “İstihlâf”, “Şûra”, “Hal’ ve Akd ehli” gibi dört usul ve yöntemden bahsedildiği görülür.¹⁴⁰ Biz de bunları kısaca incelemek ve değerlendirmek istiyoruz.

1. Bey’at ve Seçim

Bey’at, “satmak; satın almak” anlamındaki bey’ masdarına bağlı olarak yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek, ona bağlılığını sunmaktır.¹⁴¹ Diğer bir deyişle idare edenle idare edi-

¹³⁶ Gazâlî, İktisâd, s. 15 vd.; Bkz. Neseî, Tabsıra, II/449 vd.

¹³⁷ Bkz. Taftazânî, Şerhu'l-Makâsîd, V/232 vd.

¹³⁸ Gazâlî, İktisâd, s. 178 vd.

¹³⁹ Bâkîllânî, Temhîd, s. 478-9; Gazâlî'ye göre zalim sultan, ya görevden çekilir ya da görevden uzaklaştırılması zaruri olur. O, gerçekte sultan değildir. Zalim sultanla mücadele etmeden uzak kalmak, belki kişiyi mesuliyetten kurtarır, fakat mücadeleyi terk ettiği için nazil olacak umumi bela dışında kalmaz. Gazâlî, İhyâ, I/298; II/111,273 vd.; diğer bir yerde de şöyle der: “Hilafete ilim ve adalet vasıflarına sahip olmayan bir kimse geçer ve bunu atmaya kalkışmak önlenemeyecek karışıklıklara sebebiyet verecekse, onun sıhhatine hükmederiz. Daha büyük fitne olur ki bir ev yapmak için bir şehri yıkmaya benzer...” İhyâ, I/298; el-İktisâd, s. 217-9; İcî de “Gerektiren bir sebep olduğunda ümmetin imamı hal’etme yetkisi vardır.” (Bkz. İcî, Mevâkîf, VIII/353) görüşündedir. Şehristânî ise; “Seçildikten sonra bilgisizlik, zulüm, sapıklık veya küfrü ortaya çıkarsa ya görevinden çekilir, ya da biz uzaklaştırırız.” demektedir. Şehristânî, Milâl, I/146.

¹⁴⁰ Bkz. Neseî, Tabsıra, II/460 vd.; İbn Hazm, Fasl, IV/169 vd.; Taftazânî, Şerhu'l-Makâsîd, V/233-4; Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, el-Hilâfe ve'l-Mülk, Çev. A. Genceli, yy., İstanbul, trs., s. 33 vd.

¹⁴¹ Bkz. Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 10-11.

lenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akde biat veya bey'at denilir.¹⁴² Yani seçme ehliyetine ehil ilim adamları, hâkimler, yüksek idareciler ve halktan bir araya gelmeleri mümkün olan kişilerin, seçilme şartlarına uygun bir kimseyi tespit edip ona bey'at etmeleridir. Ehl-i Sünnet âlimleri buna delil olarak Hz. Ebûbekir'in seçimini gösterirler. Çünkü onun seçimi "*Sakîfetü Benî Saîde*"de ashabın bir kısmının tespiti ile olmuştur.¹⁴³

2. İstihlâf Usulü

İstihlâf kelime olarak, "*Halife kılmak, halife olmasını istemek*" demektir. Adaletli halifenin, hilafet şartlarına haiz bir kimseyi kendisinden sonra halife olması için istişareler sonunda diğerlerinden istemesidir.¹⁴⁴ Hz. Ömer'in seçimi bu usule örnek verilebilir.¹⁴⁵ İstihlâf, başlı başına bir halef bırakma işlemi değil en azından teoride bir anlamda hilafet makamına aday gösterme işlemi olduğundan kanaatimizce halifeyi belirleme yetkisi toplum veya onun seçtiği "Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd"nin onayı yani biati gerekli olmalıdır.

3. Şûra Ehli/Şûra Usulü

Şûra ehli, danışma grubudur. Sünni âlimlere göre halife ve ulû'l-emrin seçimi, yasama, yürütme meseleleri gibi şeyler hep şûra¹⁴⁶ ile yapılır.¹⁴⁷ Hz. Osman'ın seçimi şûra ile olmuş,¹⁴⁸ Hz. Ömer, "Yerine halife tayin et." tekliflerine karşı altı kişiyi şûraya seçmiştir.¹⁴⁹ Şûra heyetinde olan Hz. Ali, amcası Abbâs'ın *şûranın çalışmalarına katılmaması* uyarısını dinlemeyerek şûra toplantılarına katıldı¹⁵⁰ ve Hz. Ömer'in şûrasının sonucu Hz. Osman hicretin 24. yılında (M. 645)

¹⁴² Bkz. Cengiz Kallek, "Biat", DİA, İstanbul 1992, 6/120.

¹⁴³ Bkz. Nesefî, Tabsıra, II/460 vd.; Şehristânî, el-Milel, I/22.

¹⁴⁴ Mehmet Âkif Aydın, "İstihlâf", DİA, İstanbul 2001, 23/339.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kubrâ, III/274; Taberî, Târih, II/621; İbn Esîr, el-Kâmil, II/292.

¹⁴⁶ Bkz. 42/Şûrâ, 38.

¹⁴⁷ Bkz. Nesefî, Tabsıra, II/484; İbn Sa'd, Tabakât, III/339; Taberî, Târih, III/293; İbn Esîr, el-Kâmil, III/35.

¹⁴⁸ Bkz. Nesefî, Tabsıra, II/484, 530.

¹⁴⁹ Bunlar; Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Hz. Abdurrahmân b. Avf'ur. Oğlu Abdullah seçilmemek şartıyla görüş bildirebilir. Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, III/339; Taberî, Târih, III/293; İbn Esîr, el-Kâmil, III/35.

¹⁵⁰ Buhârî, "Fedâilu'l-Ashâb", 8; "Cenâiz", 96; "Cihâd" 174; "Ahkâm", 43.

Muharrem ayında, 70 yaşının üstünde olduğu hâlde hilafete seçildi.¹⁵¹ Hz. Ömer'in seçtiği şûrada bulunan Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652), halkın arasına karışıp binden fazla kişiyle görüşmüş, halkın çoğunluğunun görüşünü almış, şûraya bu bilgiyi de sunmuştur.¹⁵² 3 gün, gerek Medine'de gerekse dışarıdan gelen kişilerle görüşerek bir nevi "kamuoyu yoklaması" yapmıştır.¹⁵³ Şûranın seçiminde dikkat edilen husus Allah'ın kitabı, Rasulün sünnetine uyma ve kendisinden önceki iki halifenin yolundan gitme şartına, Hz. Ali, "*gücüm ve bilgimin yettiği kadarıyla*" cevabını verirken, Hz. Osman "Evet" cevabını verince şûranın tercihi, Hz. Osman olmuştur.¹⁵⁴ Bazı araştırmacılar bu seçimde Hz. Osman'la Abdurrahmân b. Avf arasındaki akrabalık bağları ve kavmiyetçiliğin etkili olduğunu da iddia etmişlerdir.¹⁵⁵

4. İstilâ Usulü

İstihlâf ve bey'at bulunmaksızın bir kimsenin hilafet makamını cebr ve kuvvet yoluyla ele geçirmesi, halka ya ikna ederek veya zor kullanarak baş eğdirmesi, itaat ettirmesidir.¹⁵⁶ Güç kullanarak halife olmaya, *tağallüb imameti*, *zaruret imameti*, *hilâfet-i kahriye* veya *hilâfet-i sûriye* gibi isimler de verilir.¹⁵⁷ Hangi gerekçe ve şartla olursa olsun hür irade ve seçimi, adalet, istişare ve toplum ve dinamiklerini hiçe sayan bu usul, Sünni âlimlerin çoğunluğu tarafından İslam'ın öngörmediği bir usul olarak kabul edilmiştir.

5. Hal' ve Akd Ehli

"Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd" veya "Ehlu'l-İhtiyâr" halifeyi seçecek kurulun adıdır. Aslında terkip, bu ümmet adına vekâleten halifeyi seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında bir

¹⁵¹ Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, III/63.

¹⁵² Taberî, Târîh, I/2786.

¹⁵³ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1966, VII/146.

¹⁵⁴ Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, III/63; Taberî, Târîh, I/2786.

¹⁵⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınları, İstanbul 1979, s. 75; Ahmet Akbulut, Şahabe Dönemi İktidar Kavgası, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul, trs., s. 129, 132; M. Âbid el-Câbirî, Arap İslâm Siyasal Akli, Terc: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 192-3.

¹⁵⁶ Bkz. Mâverdi, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 173 vd.; Ebû Ya'lâ, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 146 vd.

¹⁵⁷ Bkz. Ali Bardakoğlu, "İstilâ", DİA, İstanbul 2001, 23/360.

teoridir.¹⁵⁸ Hz. Ali'yi böyle bir kurulun hilafete seçtiği söylenebilir.¹⁵⁹ Bu belirleme işi de çevre ve kültüre göre değişebilir.¹⁶⁰ Bu kurul, tercih için bir araya toplandıkları takdirde imamet şartlarını taşıyanların durumlarını tetkik eder, en faziletli, şartları uygun olan adaylardan, insanların öncelikle itaat edecekleri kimseyi öne geçirip vakit geçirilmeden ona biat ederler.¹⁶¹

Cuveynî'ye göre "Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd"nin üyesi olabilmek için siyaseti, halkın psikolojisi ve ihtiyaçları ile sosyal gerçekleri engin tecrübesiyle bilen eğitilmiş kişilerden olunması gerekir. Kendisi böyle olursa seçeceği kişideki niteliklerin de böyle olma ihtimali vardır. Bir diğeri de vera sahibi olması, yani dine bağlılıktır. Çünkü fasık kişi "Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd"den olamaz.¹⁶² Gazâlî, seçimde ülkenin büyüklüğü vs. yüzünden herkesin katılmasının imkânsızlığını yani hangi halifeyi seçeceği görüşünün sorulmasının mümkün olmadığından "Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd" gibi bir grubun bu işi yapmasının daha isabetli ve uygun olduğunu da söyler.¹⁶³

Elhasıl Sünnî âlimlerin cumhurunun halifenin seçilebilmesi için mümkünse herkesin görüşünün alınması yani genel seçim, değilse "Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd" gibi kurul veya şûra heyetinin biati ile seçilebileceği kanaatini taşıdıklarını söyleyebiliriz.

6. Velâyet-i Ahd (Veliahd)

Halifenin belirli bir kişiye yahut onda bulunan belirli özellikleri belirlemek yolu ile ister yakını olsun ister olmasın vefatından sonra kendisinin halefi olması için ahit, söz vermesidir. Yakın olmak, yakınlık anlamındaki *vely* kökünden *velâyet*, "sevmek; yardım, yönelmek; bir işin sorumluluğunu kendi üstünde olmak"tır.¹⁶⁴ Hz. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliahd tayin etmesi hilafetin saltanata dönüşmesi olarak görülmüştür. Hz. Ömer'i veliahd belirleyen Hz.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, "akd", "hll" maddeleri.

¹⁵⁹ Eş'arî, İbâne, s. 85 vd.; Luma, s. 130 vd..

¹⁶⁰ Eş'arî, Luma, s. 130 vd.; İbâne, s. 85 vd.

¹⁶¹ Abdülhamîd İsmâîl el-Ensârî, "Ehlu'l-Hâl ve'l-Akd", DİA, İstanbul 1994, 10/539-541.

¹⁶² Cuveynî, Gıyâsu'l-Umem, s. 50 vd.

¹⁶³ Bkz. Gazâlî, İktisâd, s. 178 vd.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, "vly" md.; Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhit, "vly" md.

Ebûbekir, oğlunu veya ailesinden birini bu işle görevlendirmemiş, ardından Hz. Ömer de bu usule izin vermemiştir. Hz. Ali kendisinden sonra oğullarını veliahd tayin etmesini isteyenlere, “*Bunu size ne emrederim ne de yasaklarım, istediğinizi seçebilirsiniz.*” demiştir.¹⁶⁵ Velâyet-i Ahd bir önceki halifenin yeni bir aday göstermesi veya topluma sunulmak üzere bir teklifi mesabesinde olabilmektedir.

Sünni âlimlerce Hulefâ-i Râşidîn’in seçilme usulleri onlar için önemli bir bilgi birikimi ve gözlem konusu olmuş, seçim ile ilgili görüşler bu bağlamda dile getirilmiştir. Halifesiz bir toplum, anarşi ortamına hazır hâle geleceğinden Sünni âlimler buna fırsat vermemek için vakit geçirilmeden seçimin gereğine işaret ederek Hz. Ömer’in, “*Biz Peygamber’in defni sırasında biat gerçekleşmeden fitne olmasından korktuk.*”¹⁶⁶ demesi, bir an önce seçimin yapılması ve “*Muhakkak ki bir kavim, kendi durum ve hallerini değiştirmedikçe Allah onların durum ve hallerini değiştirmez.*”¹⁶⁷ kuralı ile de toplumun iradesinin yani seçimin önemini hatırlatırlar.¹⁶⁸

Ehl-i Sünnet âlimleri, seçimi vacip olan halifenin, herhangi bir kimse değil, din ve dünya işlerini düzene sokabilecek kabiliyet ve ehliyetle olan kişi olmasını istemişlerdir.¹⁶⁹ Çünkü dünya ve din için halkın benimsediği vasıflı, kaliteli, ehliyetli, ilim ve takva sahibi birinin yönetime gelmesi gerekir.¹⁷⁰ Seçim şeklinin şu veya bu olması veya olmaması, topluma dinî bir görev yüklemesiz. Toplumun hür iradesi ile yani istişare olması önem arz etmektedir.¹⁷¹ Uygun aday bulunduktan sonra seçimin kimler tarafından yapılmasından öte, halifeye itaat, destek ve Rabbin rahmeti ve inayetinin üzerinde olması için kamuoyu desteğinin sağlanmasının önemine işaret edilmiştir.¹⁷²

¹⁶⁵ Saim Yılmaz, “Veliyaht”, DİA, İstanbul 2013, 43/28-30.

¹⁶⁶ Buhârî, “Muhâribîn” 30, 31; “İtisâm”, 16, “Mezâlim”, 19; “Megâzi”, 11; Muslim, “Hudûd”, 15.

¹⁶⁷ 13/Ra’d, 11.

¹⁶⁸ Mâturîdî, Te’vîlâtü Ehl-i Sünne, III/120, 176; Cuveynî, İrşâd, s. 331, 339; Taftazânî, Şerhu’l-Makâsîd, V/236; İbn Hazm, el-Fasl, IV/87; Mâverdî, Ahkâmu’s-Sultâniyye, s. 3 vd.

¹⁶⁹ Bkz. Cuveynî, İrşâd, s. 331, 339; Taftazânî, Şerhu’l-Makâsîd, V/236; İbn Hazm, el-Fasl, IV/87.

¹⁷⁰ Bkz. Bâkîllânî, Temhîd, s. 431-529.

¹⁷¹ Bkz. Cuveynî, İrşâd, s. 331, 339; Taftazânî, Şerhu’l-Makâsîd, V/236; Mâverdî, Ahkâmu’s-Sultâniyye, s. 3.

¹⁷² Bkz. Gazâlî, Nasihatü’l-Mülûk, s. 108.

Bu destek olmazsa itaat de güçleşir, isyan ve karşı gelme gibi hallerin olma ihtimali olabilir.¹⁷³

Gazâlî, Sünni ekolün halifede, din ve dünya işlerini düzene sokabilecek kabiliyet ve ehliyet aradıklarını belirtir ve ülke halkının, dünya ve din için onayladığı, vasıflı, kaliteli, ehliyetli, ilim ve takva sahibi birini başa geçirmek istediğini söyler. Seçimi heyet mi, başkentte olanlar mı, diğer şehirlerde olanlar mı, erkekler mi, kadınlar mı seçecek gibi konuların hepsinin tali meseleler olduğunu dile getirmektedir.¹⁷⁴

Sonuç

Siyaset düşüncesiyle ortaya çıkan Hariciler, kölenin bile halife olabileceğini söylerken, Mu'tezile'nin genel kanaati her adil ve bilgili kişinin Kureyşli olmasa da imam olabileceğidir. Şii gelenek, Hz. Ali ve soyunu tartışmasız imam kabul etmekle birlikte hilafetin nübüvvetin devamı olduğunu ve masum imamların da ayet ve hadis ile tayin edildiği fikrindedir. Halifenin nassla tayin edildiği fikrine karşı Ehl-i Sünnet ekolü de görüşlerine dayanak olarak nassları göstermişler, ortaya çıkan problemlere çözüm arayışlarında nassları delil olarak sunmuşlardır. İlk halifelerin sıralanışını bile Kur'an ayetlerine dayandırma gayreti, mütekellimlerin siyasi nedenlerden dolayı düştüğü bir çelişki olarak değerlendirilebilir.

Sünni Kelamcılar, halifenin istişare yani seçim ve ittifakla olacağını, ilk dört halifenin seçimlerini de örnek kabul ederler. Hilafet gibi önemli bir göreve "*ehil ve yetkin*" olanların seçilmesi, işin ehline verilmediğinde kargaşa ve anarşi olacağı, imamet veya hilafetin de Şia'nın dediği gibi vasiyet ve veraset yoluyla değil, genel seçim veya "*Ehlu'l-Hâl Ve'l-Akd*" gibi belirli niteliklere sahip bireylerin hür iradeleri yani seçimiyle gerçekleşeceğini kabul ederler. İlk dönemdeki dört halifenin seçimi, o dönemin özelliklerine göre seçim teorisi kabul edilmiştir. Ancak Kur'an, halifenin şûra usulüyle ümmetin ekseriyetinin rızasını alarak tayin edilmesini, bu bey'at ve rıza alma hususunun hangi usul ile olacağını *-usuller zaman ve mekân icabına*

¹⁷³ Bkz. Eş'arî, Luma, s. 133; İbâne, s. 87 vd.; Bâkılânî, Temhîd, s. 431-529; Kadı Abdulcebbâr, el-Muğni, IV/43.

¹⁷⁴ Bkz. Gazâlî, el-İktisâd, s. 316-317.

göre değişebileceği için– bir kurala bağlamamış, bu konuda Müslümanları, en uygun metodu, yöntemi tercih ve tatbikte serbest bırakmıştır. Kanaatimizce İslam’ın seçim konusunda bu serbestisi, her çağ ve dönemde geçerli olması, dönemlere hitap etmesi ile evrensel bir din olma özelliğindedir.

Bazı mütekellimlerin, halife seçiminde “Kureyşli” olmayı genel şart kabul etmesi, birçok âlim tarafından eleştirilmiş, bu kuralın Kur’an’a ve İslam’ın evrenselliği ile hak, adalet ve eşitlik ilkelerine uymadığı söylenmiştir. Bu tartışma, Osmanlı hükümdarlarının halifeliğinde tekrar gündeme gelmiş, ilk dönemde Kureyş’te olan özelliklerin bu dönemde Osmanlılarda tahakkuk ettiği belirtilmiştir. Kureyşlilik, hilafetin sıralanışı, erkek olma gibi şartların Mu’tezile mihnesi sonrası revaç bulan Ehl-i Hadis’in siyaseten Felsefi-Mu’tezili-Şia’nın delillerini çürütme gayesiyle birçoğu sahih olmayan rivayet telifine ağırlık vermelerinden ötürü olduğu düşünülebilir. Mütekellimlerin Hadis Ehli’nin bu rivayetlerini esas alarak hilafet ile ilgili düşünce ve teorilerini şekillendirdikleri de söylenebilir.

Kelâm ekollerinin halife olacak kişinin ilim, takva, adalet, siyaset, sağlamlık, şecaat, tecrübe yönünden en iyisi olması konusunda birlik içinde oldukları görülmektedir. Başa gelen yönetici de sevgi, hoşgörü, merhamet ve adalet prensiplerini baş tacı etmeli, açık ve şeffaf, eleştirilere karşı duyarlı olmalıdır. Genelde mütekellimlerin hilafete en dindarı değil, öncelikle bu işten en iyi anlayanı, siyaset ve tecrübe yönünden en liyakatli kişiyi aday çıkarmayı önerdikleri de söylenebilir.

Kaynakça

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâmeler’in Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 2, Eskişehir 2004.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, yy., İstanbul 1969.
- Âmidî, Seyfeddîn, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, Tahk: A. Muhammed el-Mehdî, Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2004.
- Aydın, Mehmet Âkif, “İstihlâf”, *DİA*, cilt: 23, İstanbul 2001.

- Aydınlı, Osman, *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
- Bâküllânî, Ebûbekir, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, Tahk: İ. A. Haydar, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrut 1986.
- Bardakoğlu, Ali, "İstilâ", *DİA*, cilt: 23, İstanbul 2001.
- Bekiz, Abdülaziz, *İslâm Hukuku'nda Siyasi Yönetim*, Bekke Yayınları, Kayseri 1998.
- Buhârî, Ebû Abdullâh, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Câbirî, M. Âbid, *Arap İslâm Siyasal Aklı*, Terc: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- Canan, İbrahim, *Kütübü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., İstanbul 1990.
- Curcânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev. Ömer Türker, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cuveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *Gıyâsu'l-Umem fî İltiyâzi'z-Zulem*, M. Hilmi, İskenderiye 1979.
- _____, *Kitâbu'l-İrşâd*, Terc: A.Bülent Baloğlu ve diğerleri, *İnanç Esasları Kılavuzu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- _____, *Lumâu'l-Edille fî Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Terc: M. Serdar, Furkan Yayınları, Kayseri 2012.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Demir, A. İshak, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", *AÜİF Dergisi*, cilt: XLVI, sayı: I, Ankara 2005.
- Ebû Dâvûd, Suleymân, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Neşr: M. Hâmid el-Fakkî, yy., Beyrut 1983.
- Ensârî, Abdulhamîd İsmâîl, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DİA*, cilt: 10, İstanbul 1994.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Tahk: F. H. Mahmûd, yy., Kahire 1973.
- _____, *Kitâbu Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*, Tash: H. Ritter, yy., Wiesbaden 1980.
- Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Fıçlalı, E. Ruhi, *İmamiyye Şiâsi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, Ankara 1974.

- _____, *el-İktisâd fî'l-İtikâd*, Çev. A. Duran, *İtikadda Orta Yol*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2004.
- _____, *et-Tıbru'l-Mesbûk fî Nasihatü'l-Mulûk*, Çev. Hüseyin Okur, *Yöneticilere Altın Öğütler*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014.
- Gazâlî, Muhammed, *es-Sunnetü'n-Nebeviyye beyne Ehli'l-Fıkh ve Ehli'l-Hadîs*, Çev. A. Özek, Ekin Yayınları, İstanbul 1992.
- Gökalp, Yusuf-Yaşaroğlu, Hasan, "Zeydiyye", *DİA*, cilt: 44, İstanbul, 2013.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Terc: S. Mutlu-S. Tuğ, yy., İstanbul, trs.
- Hatipoğlu, M. Said, *Siyasî İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1978.
- _____, "Hilâfetin Kureyşliliği", Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 23, Ankara 1978.
- İsfehânî, Râğîb, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, yy., Mısır, trs.
- İbrahim, Haydarzade, *Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Evkâfi İslamiyye Matbaası, İstanbul 1335.
- İbn Abdu Rabbihî, Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd*, yy., Beyrut, trs.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer el-Kummî, eş-Şeyh Sadûk, *Risâletü İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, Trc: E. Ruhi Fiğlah, *Şii İmamiyyenin İnanç Esasları*, yy., Ankara 1978.
- İbn Haldûn, Ebû Bekir Muhammed, *Mukaddime*, Terc: Süleyman Uludağ, yy., İstanbul 1983.
- İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, yy., Mısır 1954.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *Kitâbu'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâu ve'n-Nihal*, yy., Beyrut, trs.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, yy., Kahire 1337.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1966.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl, *Lisânu'l-Arab*, yy., Kahire, trs.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, yy., Beyrut, trs.
- İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye*, Çev. Vecdi Ak-yüz, *Siyâset*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târih*, Tash: Abdulvahab en-Neccâr, yy., Mısır 1929.
- Haydarzade İbrahim, *Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi*, Dâru'l-Evkâfi İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1335.
- Îcî, Adüduddîn Abdurrahmân, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, yy., Beyrut, trs.

- Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Neşr: İbrâhîm Medkur-Tâhâ Hüseyin, Kahire 1962.
- _____, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Terc: İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Kadî Beyzâvî, Muhammed Nasiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, yy., Beyrut 2011.
- Kallek, Cengiz, "Biat", *DİA*, cilt: 6, İstanbul 1992.
- Keskin, Mehmet, *Caferî İlmihâli*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Kevserî, M. Zâhid, *İhkâku'l-Hak bi İbtâli'l-Bâtıl fi Muğsi'l-Halk*, Neşr: Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1988.
- Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Sünnet Siyâset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, I/1, Bahar 2008.
- Malatî, Ebû'l-Hüseyin, *Kitâbut-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bedâ*, Tahk: M. Zâhid el-Kevserî, yy., Kahire 1949.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Kont: Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Tahk: Mecdi Basellum, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-A'lâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, yy., Beyrut 1985.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Tahk: M. Abdulhamîd, yy., Beyrut 1988.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *el-Hilâfe ve'l-Mülk*, Çev: Ali Genceli, *Hilâfet ve Saltanat*, yy., İstanbul, trs.
- Müsevî, Seyyid İbrâhîm Zencânî, *Akâidu'l-İmâmiyye el-İsnâ Aşeriyye*, yy., Beyrut 1982.
- Muslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Muslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Tahk: H. Atay-Ş. Ali Düzgün, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- _____, *Bahru'l-Kelâm fi Akâidi Ehl-i İslâm*, Terc: Cemil Akpınar, yy., Konya, trs.
- Nevbahtî, Ebî Sehl, *Firaku's-Şiâ*, Neşr: Hellmut Ritter, yy., İstanbul 1931.
- Oral, Osman, *İslâm Mezhepleri Tarihi ve Terimleri*, Tiydem Yayınları, Ankara 2014.
- _____, *Kelâm ve İslâm Mezheplerine Göre Başkanlık ve Seçimi*, Tiydem Yay., Ankara 2014.

- _____, “Kelâm Ekollerine Göre Halife/Devlet Başkanı’nın Görevleri ve Hakları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 62, Bahar 2015.
- Öz, Mustafa-İlhan, Avni “İmâmet”, *DİA*, cilt: 22, İstanbul 2000.
- Özarslan, Selim, *Pezdevi’nin Kelâmi Görüşleri*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Râzî, Fahreddîn, *el-Muhassal*, Çev. Hüseyin Atay, *Kelâm’a Giriş*, yy., Ankara 1978.
- _____, *Mefâtihu’l-Ğayb*, yy., Beyrut 1990.
- _____, *Meâlimu Usûli’l-Din*, Çev. Nadim Macit, yy., Erzurum 1996.
- Reyyis, M. Diyaüddîn, *en-Nazariyyatu’s-Siyâsiyyetu’l-İslâmiyye*, Çev. A. Sarıkaya, *İslâm’da Siyasî Düşünce Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.
- Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyeti Şer’iyyesi Risalesi*, TBMM Matbaası, Ankara 1923.
- Sofuoğlu, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, *AÜİF Dergisi*, cilt: 26, Ankara 1983.
- Suyûtî, Celâleddîn, *Târihu’l-Hulefâ*, Tahk: M. Muhiddîn Abdulhamîd, Mısır 1952.
- Şehristânî, Ebû’l-Feth, *Kitâbu’l-Milel ve’n-Nihal*, Kahire 1968.
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali, *Neylu’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ehbar*, yy., Mısır 1961.
- Şeyzerî, Abdurrahmân, *en-Nehcu’l-Meslûk fi Siyâseti’l-Mulûk*, Çev. Osman Arpaçukuru, *Devlet Başkanının Nitelikleri*, İlke Yayınları, İstanbul 2003.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu’t-Taberî, Târihu’l-Umem, Târihu Rusul ve’l-Mulûk*, Tahk: M. Ebû’l-Fadl, yy., Kahire 1961.
- Taftazânî, Sadeddîn, *Şerhu’l-Makâsîd*, Tahk: A. Umeyre-S. M. Şeref, Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1998.
- _____, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, Tahk: A. Hicâzî Sakka, Külliyyeti Ezheriyye Matb., Kahire 1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1985.
- Tritton, A. S., *Muslim Theology*, Çev. M. Dağ, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- Uludağ, Süleyman, “Basiret”, *DİA*, cilt: 5, İstanbul 1992.
- Vloten, Gerlof Van, *Emevî Devrinde Arap Hâkimiyyeti, Şiâ ve Mesih Akideleri üzerine Araştırmalar*, Çev. M. S. Hatipoğlu, Ankara 1986.
- Yılmaz, Saim, “Veliaht”, *DİA*, cilt: 43, İstanbul 2013.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Te’vîl*, yy., Beyrut 1947.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslâmiyye*, Terc: Yunus Vehbi Yavuz vd., yy., İstanbul 1994.